

УДК 351.858+325.455

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ ЯК ЗАСАДНИЧА УМОВА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 98–104

*Розглядаються актуальні питання, пов'язані з теоретико-методологічними за-
садами і практичними політичними діями, спрямованими на формування національ-
ної самосвідомості громадян України на сучасному етапі державотворення. Наголос
робиться на тому, що майбутнє України — це становлення національної держави, в
якій реалізується національна ідея. Підкреслюється, що роль національного аспекту
у житті колишнього СРСР значно знижувалась, спрощувалась, а також піддава-
лась дискредитації.*

Практика суспільно-політичного життя України наочно підкреслює, що державотворчий поступ був би результативнішим, коли б потужніше велася багатопланова робота з формування національної самосвідомості громадян. Така самосвідомість за багатьох об'єктивних обставин не змогла прорватися до життя українства століттями, починаючи з часів Володимира Великого. І все ж вона була і сьогодні є надто затребувана багатьма реаліями часу, і не тільки в Україні, а скрізь, де мешкають українці. Що це за реалії, яка їх сутність: з цього треба починати розгляд означеної проблеми.

Переважає більшість країн світу — багатонаціональні, в яких проживають не десятки народів, а сотні. Лише окремі держави (Бангладеш, Корея, Японія, Португалія та ін.) — однонаціональні. Багато народів, у тому числі українці, проживають на територіях багатьох держав. Нашого цвіту, як кажуть, — по всьому світу. На жаль, тисячоліття потужного розшарування, силового розпорощен-

ня українства зробили свою негативну справу. В Росії нині українська діаспора (третья за чисельністю нація після росіян і татар) нараховує близько 10 млн осіб, у США — 2 млн, Канаді — 800 тис., Молдові — 800 тис., Казахстані — 500 тис., Бразилії — 500 тис., Португалії — 300 тис. Перелік можна продовжити. Важливіше, однак, інше.

В Україні, та особливо поза її межами, українці проживають у досить відмінних умовах як природних, так і соціально-політичних, культурних. І все ж їм усім значною мірою притаманні такі основні якісні характеристики, як мова (бодай у сфері сімейного побуту), специфічні елементи матеріальної та духовної культури (обряди, звичаї, релігія, традиції, стереотипи поведінки, етнічна самосвідомість). Сюди додаються прагнення зберігати і розвивати національну освіту і культуру, не поривати зв'язків з історичною батьківщиною.

Друге, принципове явище пов'язане з національною самосвідомістю, а відтак, з державотво-

ренням. У національній державі завжди є домінуюча, титульна нація. Домінуюча за історичною генезою, чисельністю, соціально-економічною, духовною та іншими потенціями. А відтак: а) саме вона є основним джерелом політичної влади; б) кожна нація потребує (прагне) максимально повного самовираження та автономії; в) щоб бути максимально вільним, індивід має належати до конкретної нації.

І третє як соціальний, історичний результат. З прадавніх часів Україна мала би постати як найбагатіша і найсвятіша з усіх земель. Бо ж лише за своїм природоресурсним потенціалом — земля, природні ресурси — вона входить до п'ятірки найпотужніших країн світу. Та поки що Україна за рівнем розвитку пасе задніх. Тут є така закономірність щодо історичної детермінації. Бідні країни для свого розвитку завжди головним чином мобілізують розум, знання, а багаті — експлуатують природні ресурси. Ми, українці, не повинні, очевидно, повторювати цю помилку, оскільки і розумом не обділені, і ресурси маємо великі й потужні, однак нині на порядку денному було і залишається питання про те, як привести до влади в Україні не просто розум, а передусім розумну, національну за своєю свідомістю еліту, спроможну змінити суспільну свідомість.

Відтак національна самосвідомість — це і джерело, і одночасно гальмо суспільного розвитку Української держави. За багатьох обставин тому, що розуміння і ставлення до націоналізму, до українського зокрема, були і є надто складні і суперечливі до нинішнього часу. Вони потребують величезної роз'яснювальної, просвітницької роботи серед мільйонів наших співвітчизників-сучасників. Коротко розглянемо найгостріші аспекти цієї проблеми.

Визначально така проблема пов'язана з надто спрощеним розумінням, або навіть свідомою дискредитацією, понять “націоналізм” та “український націоналізм”.

Окремі вітчизняні й зарубіжні фахівці розглядають націоналізм як ідеологію, суспільний рух, символічну мову і намагаються схарактеризувати це поняття разом із сумісними поняттями “нація”, “національна ідентичність”, “національна держава” [7, 9]. Ентоні Д. Сміт виокремлює п'ять найголовніших значень, що характеризують сутнісне розуміння поняття “націоналізм” [7, 13]:

- 1) процес утворення і становлення нації;
- 2) почуття й свідомість належності до нації;
- 3) мова і символіка нації;
- 4) соціальний і політичний рух від імені нації;

5) доктрина і/або ідеологія нації, загальна й конкретна.

Легко помітити, що український націоналізм як явище через об'єктивні історичні умови сприймали раніше і сприймають сьогодні здебільше через останні два (4 і 5) значення, а найменше — через перше значення — “процес утворення і становлення націй”. А між тим, саме це перше значення є чи не найважливішим, висхідним, що потім породжує і формує всі інші.

Зрозуміло, що історична генеза, політична боротьба в колишній царській Росії, пізніше — і в Україні як складовій СРСР, суттєвим чином викривила, а то і спотворила ідею і сенс націй і націоналізму. Так, лідер більшовиків В. Ульянов (Ленін-Бланк) називав українських соціал-демократів, зокрема Л. Юркевича, Д. Донцова, не інакше як “буржуазними націоналістами” за їхні позиції щодо організації робітничого руху. Тогочасну українську ліберально-демократичну інтелігенцію соціал-демократи справді називали “буржуазно-націоналістичною” і вона певним чином відмежовувалася від націоналізму. Навіть М. Грушевський навесні 1917 р. згадував про те, що його однодумці, мовляв, виступали проти “національного еросу”, проти “національного шовінізму”, наголошуючи на тому, що “оборонці української національності не будуть націоналістами” [2, 106–107]. Чи існувало у політичній свідомості української інтелігенції радикальне, навіть з елементами національної винятковості, розуміння націоналізму? Так, існувало, особливо до української революції 1917–1921 рр. Після її поразки цей термін взагалі був суттєво монополізований радикальними націоналістичними напрямками в українському русі, чому також є своє об'єктивне пояснення. Зокрема, поява у 20–30-х роках ХХ ст. низки праць ідеологів ОУН (Ю. Виссяяна, М. Стіборського та ін.) призвела до того, що націоналізм стали асоціювати виключно з ідеологією ОУН. Звідси зрозуміло, чому окремі теоретики національного питання, наприклад І. Лисяк-Рудницький, небезпідставно закликали роз'єднувати поняття “націоналізм” у широкому значенні (активна національна свідомість, патріотизм) з поняттям, що має помітне партійне, тобто ідеологізоване забарвлення. Зазначимо, що й нині такого чіткого розмежування не існує: український націоналізм є: а) формою колективної свідомості; б) політичною доктриною; в) політичним рухом. Оскільки для соціального, суспільного буття українства, творення української національної держави український націоналізм потрібен як засіб, елемент визнання

незаперечності, природності права на існування і створення українською нацією власної держави, для нас найважливішим є український націоналізм як форма колективної свідомості. Від неї не лише похідними, а й життєдайними є інші дві: політична доктрина і політичний рух.

Перші кроки у розбудові української держави були й дотепер є настільки невиразними і суперечливими, що спричинили велику недовіру й до нових суспільних цінностей та ідеалів. І це природно. До того ж згадаймо Н. Макіавеллі, який у своїй праці “Государ”, розмірковуючи про психологію народу та його вплив на владу, розмежовував поняття “народ” і “натовп”. До першого він відносив свідому частину громадян. Він же говорив, що існує “народ вільний” і “народ розбещений”. Останній з’являється і поступово зростає чисельно, коли народ довго терпить тиранію, знуцання. Надійність же влади, за Н. Макіавеллі, залежить здебільше від знання психології підданих та вміння пристосовувати її до своїх потреб. Народові України за всі роки незалежності не щастило з владою, бо то, власне, була не його влада, а влада тих, хто її спритно прихопив. Причин такого стану багато, та нам видається, що апелювати маємо до свідомості й непохитності нас усіх, народу. “Нація, — писав В. Липинський, — це реалізація **хотіння** (виділено нами. — М. Г.) до буття нацією. Коли нема хотіння, виявленого у формі ідеї, — нема нації” [4, 387]. Щодо ідеї, то у Липинського це була ідея державотворення, національна ідея, як загальне об’єднуюче начало.

За роки так званої радянської влади, особливо помітно в останні два десятиліття до розпаду СРСР, комуністи не лише пройшли унікальну школу надетнічного універсалізму, а й максимально спотворили ставлення до етнічного питання, етнічних ознак і відмінностей мільйонів громадян. В одному ряду не лише вживалися, а й настирливо декларувалися як винятково історично обумовлені гасла — поняття, концепції на кшталт “пролетарі усіх країн”, “советський народ”, “усі люди доброї волі”, “носії загальнолюдських цінностей”, “усі чесні люди планети”, “вільні громадяни нового світу”. Подібні сентенції “універсальної людини” були і є не просто якимось витвором “комуністичних” міфотворців. Це обов’язковий супутник ідеократичної свідомості, умисного невілювання природних, історичних та інших відмінностей між людьми. Навіть М. Горбачову за усієї підтримки світової ліберальної спільноти так і не вдалося розбудувати “ліберально-громадянську імперію”, або “совецьку націю”. Окрім

ще більш складного етнополітичного хаосу це нічого не дало, хоча сам М. Горбачов на певний час здобув, особливо на Заході, помітний авторитет: чому б і ні, оскільки він виявився добрим союзником західних суспільств у боротьбі з великим тоталітарним монстром — СРСР.

Природно, що описані соціальні процеси, які суттєво окреслилися в перші місяці розвалу СРСР, мали, однак, і декілька позитивів. Піднялися регіональні еліти. Посилилися спроби регіональних націй, національних меншин сформувати громадянське суспільство на місцях. Одночасно посилилися спроби титульних етносів заявити про себе, у тому числі (треба бути відвертими) і в тиску на національні меншини, які не мали власної державності. Але найпозитивніший результат в іншому: значно змужнів, легалізувався національно-визвольний рух, з міцних обіймів імперського центру вирвалися нації, що мали підстави і віками жадали розбудувати власну державність.

Значимо, що більшовизм створив і поширив майже на всю Європу, окремі країни на інших континентах не лише хибну, багато в чому антилюдську культурно-ідеологічну теорію, а й практику життя. Якщо від теорії фактично можна відмовитися майже миттєво, або ж досить швидко, то практика як відповідна етнокультурна ситуація досить довго існує, живе в діяльності майже цілого покоління, отже, об’єктивно вона може зникнути хіба що зі зникненням, зі зміною цього покоління.

Оскільки етнокультурна ситуація досить міцно тримається за життя і довго не поступається новій, що народжується, така ситуація входить у досить гострий конфлікт не лише з особистістю, а й з державою, особливо тоді, коли розбудова держави здійснюється на принципово інших ідейних, духовних засадах. Стара етнокультурна ситуація є звичайним гальмом процесу державотворення, чому, до речі, “успішно” сприяє стара еліта як реальний носій такої ситуації. “Психологія “гомо советікуса”, — стверджує український історик В. Сулько, — міцно тримає у своїх пазурах старше і середнє покоління людей на всьому пострадянському просторі. В Україні немає своєї Синайської пустелі, щоб можна було 40 років водити люд і виростити нове покоління повноцінного, вільного українця. І досі майбутнє своїх дітей і онуків обирають здебільшого їхні дідуся і бабусі, які окрім “щасливого” радянського рабства нічого не бачили і не знають, нав’язуючи молоді своє втрачене минуле” [5].

Виникає також конфлікт між державою та етнокультурною ситуацією, що є цілком закономірним, оскільки понад трьохсотлітнє перебування у складі Російської царської імперії, а пізніше під радянським тоталітаризмом характеризувалося небувалим пригніченням, знущанням над людиною, особистістю. Столітній синдром ненависті до чиновника, держави значною мірою успадкувало і нинішнє покоління людей, якому взагалі важко повірити, що держава може бути чесною і справедливою у ставленні до своїх громадян.

Цю зневагу до держави в Україні потужно підсилює низький рівень державницької свідомості еліти, бюрократії, чиновників усіх рівнів, оскільки через їхні малодуховні і низькі професійні якості формальна влада не шанується народом, або по суті є нелегітимною. А коли так, то досить проблематичними є будь-які позитивні трансформації суспільства. “Як засвідчує історія, — пише український філософ В. Кремень, — спроби трансформувати основи економічного, соціального та культурного життя в нашій країні без зміни культури як “духовного генетичного коду” життєдіяльності переважної більшості її населення зазвичай призводили до соціокультурного відторгнення реформ, як тільки вони створювали ситуацію невпевненості, хаосу і дискомфорту. Відбувалася криза легітимності політичної влади (вона не знаходила виправдання своїм діям з боку переважаючих соціальних груп суспільства) і закінчувалася контрреформами “згори” або, ще гірше, революціями чи бунтами “знизу” [3].

Конфлікт етнокультурної ситуації і держави в Україні нині особливо відчутно дається взнаки з тієї причини, що національна етнічна еліта як провідник етнокультури не є сьогодні домінуючою. Власне, до 1991 р. так і не могло статися. Окремі дослідники вказують на те, що в цілому період з 1917 по 1986 р. можна поділити на чотири півперіоди, які характеризуються не просто різними формами державної влади, а її номенклатурою [1, 295]:

- 1) ленінський (пошуковий характер державного працевлаштування);
- 2) сталінський (тоталітарний, номенклатурний);
- 3) хрущовський (короткочасова демократизація, спроби вийти з кризи управління народним господарством);
- 4) брежнєвський (люмпенізація і повна деградація номенклатурного політичного режиму).

Хоча подібну періодизацію можна екстраполювати і на Україну, що була невід’ємною складовою великої імперії — СРСР, принципово важливим є інше: справжня національна еліта з 1991 р. до сьогодні все ще намагається прийти до реальної (вищі ешелони, регіональний рівень) політичної влади, тобто етнократія і нині нам не “загрожує”. Чому?

Нагадаємо: якщо в Румунії, наприклад, наприкінці 80-х років XX ст. кардинальна зміна еліт відбулася шляхом своєрідного терору, в Угорщині — через з’ясування нових пріоритетів нації на загальнонаціональному “круглому столі”, то в Україні після проголошення незалежності владу спритно перехопила номенклатурна комуністична еліта, яка панувала майже століття. За різними підрахунками, найвпливовіші посади в Україні з 1991 по 1995 р. обіймали представники колишньої радянської номенклатури (від 70 до 80 %) [6, 297].

Після розпаду СРСР, краху так званої соціалістичної системи, всі посткомуністичні суспільства пережили потужний культурно-духовний шок, наслідки якого відчуваються й дотепер. Цей шок був результатом складного зіткнення трьох неоднозначних культурних векторів: а) нової системи цінностей, що разом з ринковими моделями господарювання все сильніше імпортується з країн західної цивілізації, США; б) старої (радянської) системи цінностей і відповідних поведінкових стереотипів; в) традиційної національної системи цінностей. Об’єктивно всі ці вектори є впливовими і часто суперечать один одному, особливо з точки зору формування психології молодого покоління. Перший вектор потребує прискіпливого, навіть державницького впливу на те, щоб імпорт здебільше так званої масової, рудиментарної культури в Україну було призупинено. Стара (радянська) система цінностей може остаточно зникнути лише з часом, оскільки це пов’язано з конкретними її носіями. І врешті, традиційна національна система цінностей, що вкрай необхідна, є основою національного державотворення, а тому потребує значно більшої політичної волі і державницького підходу до її відродження та зміцнення, підкреслимо, — у принципово інших суспільно-політичних умовах. Тобто нинішня влада, держава мають однозначно вибрати, який культурний, духовний вектор має сьогодні домінувати в Україні.

Гіпотезу про справедливе суспільство, рівність між народами взяли на озброєння слабкі люди. Їхні аргументи були і є прості: всі люди, мовляв, однакові за своїми потребами, а тому повинні

спільно працювати і порівню ділити результати праці. Звідси і влада має належати всім — примітивній демократії. Формула, як бачимо, не спрацювала. Багаті не захотіли штучної рівності, вимагаючи свободи, а бідні, зрозуміло, не дуже хотіли працювати. За таких обставин виникли сприятливі умови для диктатури влади, що ми і мали донедавна.

Багаті породили і дотримуються тієї сентенції, що люди від природи за своїми можливостями неоднакові, а тому кожен має володіти тим, що сам зробив, що заробив розумом, здібностями, руками. Відтак, за цією логікою, нерівність, наймана праця, “протестантська етика”, капіталізм є закономірними, природними явищами, за яких треба навчитися жити.

Різні підходи до визначення об’єктивних шляхів розвитку людства дали підстави по-різному позначати і еволюцію людства. У багатих це аграрне, індустріальне, постіндустріальне, інформаційне та “відкрите” суспільство, у бідних — первісне, феодальне, капіталістичне, імперіалістичне, соціалістичне і комуністичне. Є ще деякі інші, проміжні, несуттєві модифікації суспільств, що має бути предметом окремої розмови.

Викладене вище необхідне нам для наступного ствердження.

Відзначимо, що доля майже всіх невеликих та й більшості середніх держав виявилася залежною від кількох принципових, об’єктивних обставин. Головна — це динаміка зростання основних показників життя людства. Лише у XX ст. кількість населення зросла в 3,7 раза. Економічні показники — у 40 разів. З 13 до 82 % зросла освіта (з розрахунку відсотка грамотності дорослого населення). Тривалість життя збільшилась з 50 до 67 років. Фактично немає колоніальних держав, тотально наступає демократія (у різних формах і видах).

Усе нібито добре, однак, для кого? Світ став фактично однополюсним (США), а звідси боротьба між США та Європейським співтовариством, Китаєм, Японією, Росією (на підході ще Індія) стала ще гострішою. Малі та середні держави (Україна серед останніх) за показниками росту ВВП (економіка), науки, освіти, технологій помітно відстають від глобалістів, якщо сюди ще додати уповільнення, а то й спад приросту населення, послаблення озброєння.

Глобалізація найпотужніше висуває країни-глобалісти вперед за рахунок освіти, науки, технологій, озброєння. Жодна з малих і середніх країн не може дозволити собі витратити такі величезні суми грошей на освіту і науку, як це роблять, на-

приклад, США: в Україні освіта і наука не просто жевріють, а занепадають. І це в той час, коли у США другу, так звану освіту для дорослих отримують нині 60 % населення. У нас же навпаки, як реальна державна (невідомо ким і коли проголошена) політика Міністерством освіти і науки України проголошується мета залишити в Україні не більше 50 вузів (один на мільйон населення), закриваючи приватні вузи та чисельні філії. Кому потрібна неосвічена нація? Питання риторичне: сильним, великим, глобальним країнам. Україна до них, зрозуміло, не належить. А тому у нас має існувати і реалізовуватися стратегія розвитку, що забезпечує: а) більш стабільний і глибоко науковий власний розвиток і зміцнення України; б) розумну співпрацю, інтеграцію України в інші, у тому числі в міждержавні, об’єднання на основі і задля власного національного, державного інтересу.

Щоб вистояти, вижити і жити — іншого шляху немає. А запорукою цього передусім мають бути мова, освіта, наука, духовність. Не буде їх, не буде єдності, співпраці, не буде, врешті, і продуктивної економіки, необхідного росту ВВП. Маємо сильно подумати і вирішити, куди, за нашого стану соціально-економічного розвитку, насамперед вкладати ті невеликі кошти, що маємо, і як зберегти, раціонально використати найцінніше — землю, природні ресурси, людський потенціал.

Отже, легко помітити дві основні тенденції, притаманні розвитку цивілізації. Перша — глобалізаційна, що спричиняє уніфікацію людства, його інтернаціоналізацію. Друга — культурно-духовна диференціація, регіоналізація, етнічна самоідентифікація. З другою пов’язана доля України, де є все: максимальна можливість самоідентифікації українства, всіх, навіть невеликих етносів; досить потужні відцентрові, регіональні процеси; болісний пошук власної ідеї та ідеології державотворення.

Ідеальної ідеології, яка влаштувала би, умовно кажучи, всіх, не існує, а тому і створити ідеальне, щасливе суспільство практично неможливо. Через це людська спільнота завжди перебуває у складному пошуку тієї ідеології, яка, бодай, найбільше відповідає інтересам, потребам більшості. Усяке штучне нав’язування громаді будь-якої, “найкращої” у теоретичному визначенні, ідеології нічого, окрім неприємностей, не додає. Найяскравіший приклад — насильницьке впровадження у XIX–XX ст. комуністичної ідеології.

Національна самосвідомість безпосередньо пов’язана не лише з ідеологією, а й з владою. Ос-

тання має максимально відповідати інтересам нації, її ідеалам. До того ж вона буде до того часу дієздатною і легітимною, допоки спроможна самоочищуватися, позбавлятися того, у тому числі й людей, що не дає їй можливості максимально відповідати на суспільні, національні виклики. Подібна ситуація була з владою в Україні за перші п'ятнадцять років незалежності: п'ятнадцять років — п'ятнадцять урядів, при цьому влада переважно дбала лише про власне самозбереження, тоді як громадяни України терпляче очікували від неї принципових демократичних змін. Така суперечність стала основним гальмом для справді прогресивного, поступального розвитку України.

Коли люди думають, вибачте, шлунком, їх досить легко завести в блуд, ошукати. І українська формальна влада це добре розуміє, а тому ефективно використовує злидні для соціальних дестабілізацій, межу яких утримує жонглюванням владою і силовими методами. Щоб позбавитися цього загрозового становища, заручником якого є весь народ, передусім треба мати максимально згуртовану, моноетнічну націю, що буде об'єднана за формулою вічності влади: загальнонаціональний інтерес, регіональний інтерес, особистісний інтерес.

Як же виглядає ситуація з владою в Україні саме сьогодні, на шістнадцятому році нашої державності?

Після виборів до Верховної Ради (березень 2006 р.) фактично зіткнулися дві сили: сині і помаранчеві. Економічно вони різні, але ідейно надто близькі, хоча чіткої ідеології і не мають. Регіони (сині) — це ті ж більшовики, велика бізнесова група. Помаранчевий табір також повністю олігархічний, хоча більше репрезентує середній і малий бізнес. Так що особливих відмінностей між цими силами немає.

У геополітичному виборі, орієнтирах між двома основними політичними силами все ж є принципові розбіжності. Регіони орієнтуються на Росію та Європу, а помаранчеві — на США і НАТО. При цьому все більш загрозовою є мож-

ливість розчленування України. І цю загрозу не слід применшувати.

Сам по собі український народ перебуває у своєрідній циклічній втомі (чотирирічний період), а відтак період політичної активності почнеться не раніше 2008 р. А оскільки цей прогноз не досить оптимістичний, пам'ятаймо, що існує як можливий і надто загрозовий югославський варіант розвитку українських подій — розчленування України, хоча Україна для такого варіанту ніби й дещо завелика. Для того щоб цей варіант був реальністю, треба передусім збурити народ. Зробити це можна на етнонаціональному, етнокультурному чи релігійному рівнях, або окремому з них. У будь-якому разі йдеться про національну самосвідомість, коли може виникнути досить гостра ситуація, розв'язання якої буде можливим лише силовими методами, але треба пам'ятати, що це несе в собі величезну загрозу для етнонаціональної єдності, для існування України як унітарної держави.

Відтак, брак національної самосвідомості є потенційною загрозою для національної державності. І так буде, на жаль, доти, доки українська більшість потужно не обіпреться на здоровий етноцентризм, який здебільше ґрунтується на не менш здоровому українському націоналізмі.

Література

1. Ашин Г. К., Понеделков А. В., Старостин А. М. Основы политической элитологии: Учеб. пособие. — М.: ПРИОР, 1999.
2. Грушевський М. Народностям України // Великий українець. — К., 1992.
3. Зеркало недели. — 2006. — 11 берез.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. — Берлін, 1926.
5. Мандривець. — 2006. — № 1(60), січ.-лют.
6. Наукові записки: 36. ст. — К.: ІП і ЕНД, 2004.
7. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія: Пер. з англ. — К.: К.І.С., 2004.

Акцентовано увагу наукової, політичної громадськості на необхідності посилення практичної роботи з формування національної самосвідомості громадян, особливо в умовах перехідного стану українського суспільства — від тоталітаризму до демократії. Розглянуто основні суперечності й труднощі практичного здійснення цього процесу в умовах новітньої України. Порушено основні питання ролі і місця національної самосвідомості громадян в умовах глобалізації.

Внимание научной, политической общественности акцентируется на необходимости усиления практической работы по формированию национального самосознания граждан, особенно в условиях переходного состояния украинского обще-

ства — от тоталитаризма до демократии. Рассмотрены основные противоречия и трудности практического осуществления этого процесса в условиях новейшей Украины. Затронуты основные вопросы роли и места национального самосознания граждан в условиях глобализации.

The attention of the scientific, political public is accented on necessity of amplification of practical work on formation of national consciousness of citizens especially in conditions of a transitive condition of the Ukrainian society — from totalitarianism up to democracy. The basic contradictions and difficulties of practical realization of this process in conditions of the newest Ukraine are considered. The basic questions of a role and a place of national consciousness of citizens in conditions of globalization are mentioned.

Надійшла 19 лютого 2007 р.